

Een betoging in 2017 in Amsterdam tegen de toen net gekozen Amerikaanse president Donald Trump en tegen Geert Wilders. Foto NurPhoto via Getty

Religie En Filosofie

5 februari 2024 | Pagina 30

⌚ 7 min.

'Er is geen enkel vaccin tegen de verspreiding van fascisme'

Ontmenschelijking interview

Geen land is immuun voor de verleidelijke taal van fascistten, stelt de Leidse hoogleraar Nidesh Lawtoo in zijn boek [Nieuw] fascisme. Hij wijst Wilders aan als zo'n nieuwe fascist.

INGE MUTSAERS

Duitsers gingen de afgelopen maand massaal de straat op om te demonstreren tegen de radicaal-rechtse Alternative für Deutschland (AfD). Een schokgolf ging door het land toen onderzoeksjournalisten van de website Correctiv onthulden dat de partij een masterplan heeft voor gedwongen deportatie van migranten en minderheden. De link met het fascisme dat Europa in de vorige eeuw teisterde, wordt dan al snel gelegd.

Van de Leidse hoogleraar en fascisme-expert Nidesh Lawtoo (47) mogen we het

woord 'fascisme' niet lichtvaardig gebruiken. Hij kent het uit zijn jeugd. Opgroeiend in het Italiaanssprekende deel van Zwitserland raakte hij als kleine niet-witte jongen onder de indruk van de toon waarop volwassenen fascista! riepen en van de heftige reacties die erop volgden. "Als scheldwoord verwees het naar een duister verleden en een land dat niet ons land was."

Lawtoo belicht het begrip in [Nieuw] fascisme. Besmetting. Gemeenschap. Mythe. Hij voelt nog altijd dezelfde terughoudendheid als toen hij jong was. Daarover wil hij met de krant van gedachten wisselen, maar graag schriftelijk: "Dan kan ik zorgvuldig over mijn antwoorden nadenken. Het is een heel gevoelig onderwerp."

De hoogleraar moderne en hedendaagse Europese literatuur werkte in de VS toen Donald Trump aan populariteit won, in 2016. Hij zag overeenkomsten tussen Trumps optreden en de manier waarop fascistische leiders in het verleden volksmassa's opzweepten. Lawtoo schreef essays om te waarschuwen voor wat hij zag als neofascistische aanvallen op de democratie.

"Een waarschuwing die nog steeds nodig is, en niet alleen in de VS helaas", concludeert hij mismoedig. Ook in Europa winnen extreemrechtse bewegingen aan populariteit: Rassemblement National (Frankrijk), Lega (Italië), de AfD, en de PVV in eigen land. In [Nieuw] fascisme ontrafelt Lawtoo de 'verleiding en besmettelijkheid' van deze politieke stroming.

Wat is precies 'nieuw' fascisme? Hoe verschilt het van 'oud' fascisme?

"Nieuwe fascistische leiders zoals Trump zijn niet hetzelfde als Mussolini, laat staan Hitler. Dat waren autoritaire leiders die erin slaagden fascistische staten te creëren. Toch zijn er ook overeenkomsten. We zien dezelfde agressief nationalistische, racistische, discriminerende en antidemocratische uitingen en gewelddadige, opruiende retoriek. In mijn boek staat Trump centraal, maar mijn analyse geldt ook voor Le Pen in Frankrijk, Orbán in Hongarije en nu Wilders in Nederland.

"Het 'nieuwe' slaat vooral op de nieuwe media. Hadden fascistische leiders alleen traditionele nieuwsbronnen als kranten, radio en televisie om hun gewelddadige retoriek te verspreiden, nu vormen internet, sociale media (Facebook, X) en AI een onuitputtelijke bron voor massamanipulatie."

Uw analyse van het nieuwe fascisme draait om het begrip 'mimese' - nabootsing. Wat bedoelt u daarmee?

"Mimese komt oorspronkelijk van mimos, Oud-Grieks voor acteur. Acteurs imiteren emoties en brengen zo de toeschouwers in vervoering. In mijn analyse borduur ik voort op de mimetische theorie van filosofen als Plato, Girard en Nietzsche. Plato schreef al over de menselijke neiging om gedrag na te bootsen. Zo vormen we onze gedachten, gedrag en verlangens. De mens is een Homo mimeticus. Deze eeuwenoude intuïtie wordt ondersteund door de ontdekking van spiegelneuronen - de hersencellen die ervoor zorgen dat je mensen in je omgeving imiteert. Het gevolg is dat we als mensen, en zeker als menigte, fundamenteel kneedbaar en vatbaar zijn voor irrationele psychische besmetting."

Bedoelt u dat fascisme besmettelijk is?

"Fascistische leiders zijn bijzonder bedreven in het bespelen van ons mimetisch gemoed. Dat doen ze met retorische strategieën zoals herhalingen, gebruik van beelden, van agressieve emoties en spectaculaire leugens. In de laatste decennia van de negentiende eeuw merkten sociologen en massapsychologen als Gustave Le Bon al op hoe die retorische strategieën inwerkten op het 'mimetisch onderbewuste', op het onderbuikgevoel.

"Hitler en Mussolini lieten zich inspireren door het werk van Le Bon. De fascistische kunst van overreding is dus niet gebaseerd op redelijke argumenten, politieke programma's of feiten, maar vooral op het losmaken van emoties, die zich via besmetting verspreiden. Met mijn boek dwing ik om het mimetische beest in ieder van ons onder ogen te zien."

Behalve een 'mimetisch beest' zijn we toch zeker ook denkende wezens? Met onze ratio kunnen we de fascistische retoriek toch ontmaskeren?

"Natuurlijk zijn we ook rationele wezens. Op de universiteit proberen we de kritische vaardigheden van studenten te versterken, zodat ze afstand kunnen nemen van zieke ideologieën zoals racisme, seksisme en hypernationalisme. Maar de meeste mensen wonen niet op een universiteit.

"Daar komt bij dat in tijden van crisis en onzekerheid - denk aan de klimaatcrisis, de economische en de woningcrisis - mensen gemakkelijk ten prooi vallen aan de betovering van schadelijke mimetische emoties.

"Trump is heel bedreven in het oproepen daarvan. Met zijn retoriek en zijn gebaren boort hij gevoelens van onvrede aan en versterkt die. De schuld wordt vaak in de schoenen geschoven van wat filosoof René Girard 'zondebokken' noemt. Dat zie je ook in Nederland. De overlast, de woningnood, ineens krijgen migranten de schuld van veel ellende waar mensen onder lijden. Dat zijn gevaarlijke mythes."

Welke rol spelen mythes in de besmettelijkheid van fascisme?

"Verhalen maken gevoelens los. Ze hebben echte effecten, zowel ten goede als ten kwade. Ze kunnen onze sympathie voor andere volken en culturen versterken.

Maar zodra de mythe uitdraait op de verheerlijking van één volk boven alle andere, op de viering van één nationaliteit, taal, religie en territorium, dan zijn de wortels van het fascisme aanwezig. Zo ontstaat besmettelijk geweld tegen 'anderen' en een blind geloof in de mythe van de eigen grootheid en nationale zuiverheid."

Populisten als Trump gebruiken vaak harde, beledigende taal. Wilders noemt rechters 'lafaards', journalisten 'tuig van de richel'. Waarom spreekt die taal een op de vier stemmers aan?

"Let op: mime is op zichzelf niet goed of slecht. Het kan met andere taal ook tot positieve emoties leiden, zoals empathie. Maar dat mensen in een menigte meer ontvankelijk zijn voor gewelddadige, dehumaniserende retoriek - en nieuwe fascistische leiders buiten dat graag uit - werpt geen flatterend licht op wie we zijn als soort.

"Gewelddadige en ontmenselijkende taal is ongelooflijk gevaarlijk, omdat het gemakkelijk leidt tot gewelddadige acties. Dat had het historisch fascisme ons moeten leren."

Hebben we dan niets geleerd van het verleden?

"Ik wil niet beweren dat onze kritische vermogens helemaal in slaap gesust zijn. Maar nu is wel de tijd om alert te zijn. Extreemrechts wint aan macht in heel Europa. Daar komt bij dat de milieucrisis zal verslechteren met destabiliserende effecten tot gevolg. Dit is hét moment om de duistere kant van de homo mimeticus onder ogen te zien. Dat we niet totaal weerloos zijn tegen fascistische tendensen, bewijzen de recente massale protesten in Duitsland."

Hoe maken we onszelf immuun tegen het fascisme?

"Er is geen enkel vaccin tegen de verspreiding van fascistische neigingen. Zodra mensen lijden, het moeilijk hebben, is onze rationaliteit simpelweg niet opgewassen tegen de besmettelijkheid van de mythe. Of we het nu willen of niet: we praten elkaar na.

"Toch is er hoop, mits we ons bewust worden van ons nabootsingsgedrag. Als we onszelf doorzien, de mimetische aantrekkingskracht erkennen, kunnen we ons actief verweren tegen de ongewenste stromen waarin we zwemmen. Onze mimetische en reflectieve vermogens kunnen we óók inzetten om de andere

kant op te zwemmen. Dan krijgen we weer oog voor 'de anderen', de slachtoffers van fascistische uitsluiting."

U vertrok uit Amerika vlak voordat Trump aan de macht kwam. Nu is Geert Wilders hier de grote winnaar van de verkiezingen. Heeft u opnieuw verhuisplannen?

"We hadden meerdere redenen om Amerika te ontvluchten. Maar ik ben blij dat we weg waren voordat Trump aan de macht kwam. Hopelijk weten de partijen met wie Wilders aan een kabinet bouwt zijn 'anti-immigratiehartstocht' in toom te houden. Geen enkel land is immuun voor nieuwe fascistische besmetting. Ik kan alleen maar hopen dat de goede, sympathieke kant van de homo mimeticus uiteindelijk zal zegevieren. Maar ik maak me inderdaad zorgen over de toekomst van Nederland en onze buurlanden."